

Ukážka z knihy *Desať ponaučení pre postpandemický svet*

Autor: Fareed Zakaria

Preložil: Michal Lipták

Kapitola **Netopierí efekt**

New York Times písali o „ostnatej guľke, ktorú vidieť po celom svete“. Alissa Eckert s kolegom Danom Higginsom z Centra pre kontrolu a prevenciu chorôb dostali koncom januára 2020 za úlohu vytvoriť ilustráciu nového koronavírusu. Ako Eckert neskôr vysvetľovala *Timesom*, potrebovali niečo, čo „verejnosť zaujme“. Výsledkom bol obrázok striebristej guľky s výraznými karmínovými ostňami. Obrázok bol sugestívny a znepokojujúci a čoskoro bol všade: v novinách, v časopisoch, v televíznych správach. Ak si práve teraz predstavujete, ako koronavírus vyzerá, s veľkou pravdepodobnosťou sa vám v mysli premietlo jeho stvárnenie od Eckertovej a Higginsa alebo obrázok, ktorý z ich stvárnenia vychádza. V mierne morbidnom svete profesionálnych medicínskych ilustrátorov sa takýto obrázok nazýva „portrétom“; je to detailné zobrazenie jedinej vírusovej čiastočky tak, aby vyzerala hrozivo a zároveň obrovsky. Skutočná veľkosť nového koronavírusu je však zhruba jedna desaťtisícina bodky na konci tejto vety.

Často nám radia premýšľať vo veľkom. No možno by sme skôr mali začať premýšľať v malom. Vieme si dobre predstaviť veľké tradičné hrozby, nech sú aj akokoľvek nepravdepodobné, ako napríklad vojenské útoky či invázie. Vieme plánovať rovnako obrovské symetrické odpovede. Vlády vynakladajú miliardy dolárov na vybudovanie obrovských armád, na sledovanie ich pohybu po celom svete a organizujú vojenské cvičenia proti potenciálnym nepriateľom. Len samotné Spojené štáty vynaložia každý rok takmer tri štvrté miliarda dolárov na obranu. Ale na malý mikrób sme neboli pripravení. Pokojne sa môže stať, že najväčšie ekonomické, politické a spoločenské škody, ktoré ľudstvo postihli od druhej svetovej vojny, spôsobí malá vírusová bodka.

Táto kniha nie je o pandémie, ale skôr o svete, ktorý sa z pandémie rodí, a – čo je dôležitejšie – o tom, ako sa k tomuto svetu postavíme. Akýkoľvek veľký šok má rôznorodé dosahy v závislosti od toho, v akom stave je v danom čase svet a ako ľudia na daný šok reagujú – či odpovedia strachom, popieraním alebo prispôbením sa. Pokiaľ ide o nový koronavírus, jeho vplyv formuje skutočnosť, že svet je hlboko prepojený, že väčšina krajín na pandémiu nebola pripravená a že v jej počiatkoch mnoho krajín – vrátane tých najbohatších – zatvorilo svoje spoločnosti a ekonomiky v rozsahu, aký v ľudských dejinách nemá obdobu.

O „postpandemickom svete“ nepíšem preto, že koronavírus je za nami, ale preto, že sme prekročili zásadnú hranicu. Až doteraz bol takmer každý žijúci človek od epidémií ušetrený. Teraz však vieme, čo je pandémia zač. Poznáme výzvy, ktoré kladie, a vieme, koľko nás stoja odpovede na ne. Pandémia covidu-19 pretrvá, no ak by sme aj vírus vyhubili, takmer isto v budúcnosti prepuknú ďalšie epidémie nových chorôb. Vďaka tejto skúsenosti a vďaka týmto poznatkom dnes žijeme v novej dobe: postpandemickej.

Aké presne sú dôsledky tejto pandémie? Niektorí tvrdia, že to bude zlomová udalosť v moderných dejinách; moment, ktorý navždy zmení ich chod. Iní sú presvedčení, že s príchodom vakcíny sa rýchlo vrátíme do normálu, akoby sa nič nestalo. A podľa ďalších pandémia dejiny ani tak nezmení, ako ich skôr urýchli. Tento posledný scenár je najpravdepodobnejší. Lenin vraj raz povedal: „Sú desaťročia, počas ktorých sa nič nestane, a potom sú týždne, počas ktorých sa stanú desaťročia.“ Postpandemický svet v mnohých ohľadoch bude zrýchlenou verziou sveta, ktorý poznáme. Ak však život ženiete vpred prí rýchlo, udalosti sa už nedejú prirodzene a dôsledky môžu byť rušivé až smrteľné. V 30. rokoch sa mnoho krajín postupne modernizovalo a ľudia sa presúvali

z poľnohospodárstva do priemyselnej výroby. V Sovietskom zväze sa tento proces rozhodli brutálne zrýchliť. Rozhodnutie kolektivizovať poľnohospodárstvo viedlo k hladomoru, k „likvidácii“ miliónov roľníkov, k upevneniu diktatúry a k deformácii sovietskej spoločnosti. Keď je svet na steroidoch, tieto môžu mať nepredvídateľné vedľajšie účinky.

Postpandemický život krajín, firiem a najmä jednotlivcov sa zmení. Aj keď sa ekonomika a politika vrátia do normálu, ľudia sa nevrátia. Prešli si nezvyčajnou, náročnou skúškou a budú mať dojem ťažko vybojovanej novej príležitosti. Protagonista románu Williama Maxwella z roku 1937 *Prišli ako lastovičky (They Came Like Swallows)* má po tom, ako prežil španielsku chrípku, pocit „úžasu, ktorý ho opantal (pretože to bolo ako zjavenie: ani on, ani nikto iný netušil, že ich život bude takýto)“. Keď najhoršie prejde, vstúpime do „mŕtveho, chladného svetla zajtrajška“, ako to napísala Katherine Anne Porter vo svojom sčasti autobiografickom románe *Bledý kôň, bledý jazdec (Pale Horse, Pale Rider)*, ktorý takisto rozpráva o španielskej chrípke. Posledná veta tohto románu znie: „Teraz bude čas na všetko.“

Epidémie majú následky

Mali sme to predvídať. Koronavírus je možno nový, no epidémie nie. Aj na začiatku celej západnej literatúry stojí epidémia. Homér v úvodných veršoch svojej *Iliady* opisuje, ako grécke armády trápia mor. Je to boží trest, ktorý vojakov postihol vinou ich márnivého, chamtivého a hašterivého vodcu kráľa Agamemnáona. Aj dejiny opísané v prvom skutočnom historiografickom diele západnej literatúry určuje epidémia. Tukydidove *Dejiny peloponézskej vojny* dokumentujú dlhotrvajúci konflikt medzi dvoma vtedajšími veľmocami: Aténami a Spartou. Tukydidides píše, že na začiatku vojny postihol Atény hrozný mor, ktorý zabil množstvo bojaschopných občanov a – čo bolo najdôležitejšie – ich vynikajúceho vodcu Perikla. Politické systémy oboch mestských štátov boli veľmi odlišné: Atény boli demokratické, zatiaľ čo Sparta bola prísna militaristická spoločnosť. Sparta napokon vojnu vyhrala. No nie je nepravdepodobné, že ak by neprišiel mor, vyhrali by Atény a dejiny západného sveta by boli veľmi odlišné – so životaschopnou demokraciou, ktorá by naďalej slúžila ako úspešný príklad a nebola by len hviezdou, ktorá zhasla príliš rýchlo. Epidémie majú následky.

Suverénne najdramatickejšie následky mal čierny mor, ktorý prepukol v 30. rokoch 14. storočia v strednej Ázii a v nasledujúcom desaťročí sa rozšíril na západ. Zo zavlečenia choroby do Európy jeden stredoveký dejepisec obvinil Mongolov, pretože vystreľovali nakazené mŕtvolky do janovskej pevnosti katapultom – išlo o ranú biologickú zbraň. Pravdepodobnejšie však je, že sa mor rozšíril po obchodných cestách, kde ho spolu s tovarom rozvážali karavány a lode z východu až do hlavných prístavov, ako Messina na Sicílii či Marseilles vo Francúzsku. Mor nazývaný aj „čierna smrť“ roznášali bľchy na chrbtoch potkanov. Choroba zasahovala lymfatický systém obetí, čo spôsobovalo utrpenie a smrť v dovtedy nevídanom rozsahu. Takmer polovica európskej populácie bola vyhladená. Choroba rovnako ako mnohé iné nikdy nebola úplne vyhubená. Svetová zdravotnícka organizácia (WHO) dodnes hlási niekoľko stoviek prípadov čierneho moru každý rok; dnes ho našťastie vieme liečiť antibiotikami.

Čierny mor spôsobil zemetrasenie. Vedci sú presvedčení, že pri takom počte obetí sa vtedajšia ekonomika obrátila naruby. Walter Scheidel vysvetľuje, že mzdy rástli a renty klesali, keďže pracovná sila bola vzácna a pôdy bol nadbytok. Pracujúci boli v lepšej vyjednávacej pozícii a šľachta strácala svoje postavenie. Nevoľníctvo vo väčšine západnej Európy zmizlo. Samozrejme, dôsledky sa líšili v závislosti od ekonomických a politických štruktúr tej či onej krajiny. Niekde pristúpili k represívnym opatreniam a nerovnosť dokonca vzrástla. Napríklad feudáli vo východnej Európe biedu a chaos využili na posilnenie svojej moci a prvýkrát zaviedli nevoľníctvo. Okrem týchto materiálnych dosahov spôsobil mor aj intelektuálnu revolúciu. Mnohí Európania 14. storočia sa pýtali, prečo Boh dopustil takéto peklo na zemi, a začali spochybňovať spoločenskú hierarchiu – v konečnom dôsledku sa Európa vymanila zo stredovekej malátnosti a do pohybu sa dala renesancia, reformácia a osvietenstvo. Zo smrti a hrôzy povstala veda, modernita a rast. Pri covide-19 takej rozsiahlej úmrtnosti našťastie nečelíme. Mohla by však pandémia našej doby podobne vyvolať ducha spoločenskej introspekcie a vytrhnúť nás z pocitu uspokojenia?

Historika Williama McNeilla, autora významnej štúdie *Epidémie a ľudia (Plagues and Peoples)*, lákala epidemiológia preto, lebo sa snažil vyriešiť rébus: Ako dokázali malé skupiny európskych vojakov tak rýchlo poraziť a podrobiť si milióny ľudí v Južnej Amerike? Španielsky objaviteľ Hernán Cortés mal napríklad 600 mužov, ktorí čelili miliónom Aztékov. McNeill zistil, že odpoveď spočíva v epidémiách. Španieli nepriniesli len zbrane, ale aj choroby ako kiahne, proti ktorým boli na rozdiel od domorodcov imúnni. Odhady počtu obetí následných epidémií sa pohybujú od 30 percent populácie na začiatku až po 60 až 90 percent v priebehu 16. storočia – v každom prípade ide o desiatky miliónov ľudí. McNeill premýšľal nad „psychologickými vplyvmi chorôb, ktoré zabíjali Indiánov, no Španielov nezranili“. Predpokladá, že domorodci dospeli okrem iného k záveru, že cudzinci uctievali mocných bohov. To by mohlo vysvetľovať, prečo sa toľkí z nich podrobili španielskej nadvláde a konvertovali na kresťanstvo.

Jednu pandémiu stále máme v kolektívnej pamäti, a to španielsku chrípku, ktorá udrela uprostred prvej svetovej vojny a zabila zhruba 50 miliónov ľudí, čo bolo dvakrát viac, než padlo v bojoch. (Chrípka sa nenazývala španielskou preto, že by sa prvýkrát vyskytla v Španielsku, ale preto, že práve táto krajina – keďže sa do vojny nezapojila – necenzurovala správy. V Španielsku tak o prepuknutí choroby rozsiahlo písali v novinách, na základe čoho mnohí usudzovali, že choroba má svoj pôvod na Pyrenejskom polostrove.) V priebehu 20. storočia veda nesmierne pokročila. V časoch španielskej chrípky ešte nikto nevedel, ako vyzerá vírus, a už vôbec nie, ako túto novú nákazu liečiť. Neexistovali elektrónové mikroskopy ani antivirotiká. Avšak tri základné pravidlá, ktoré zdravotníckej autorite vtedy presadzovali – rúška, odstup, umývanie rúk –, sú dodnes tri zo štyroch najdôležitejších mechanizmov spomaľujúcich šírenie koronavírusu, kým sa nevytvorí vakcína. Štvrtou, modernou inováciou je pravidelné testovanie.

V posledných desaťročiach sa epidémie SARS-u, MERS-u, vtáčej chrípky, prasacej chrípky a eboly po prepuknutí šírili rýchlo a rozsiahlo a mnohí experti v súvislosti s nimi varovali, že čoskoro môže naozaj prepuknúť globálna pandémia. Všimla si to aj verejnosť. Bestseller *Zákerná ebola (The Hot Zone)* od Richarda Prestona z roku 1994 objasňoval pôvod eboly. Film *Nákaza (Contagion)* z roku 2011, inšpirovaný epidémiou SARS-u z rokov 2002 až 2003 a pandémiou prasacej chrípky z roku 2009, rozprával príbeh o víruse, ktorý po celom svete zabil 26 miliónov ľudí. Bill Gates v roku 2015 na prednáške TED Talk varoval, že „ak je niečo schopné v priebehu nasledujúcich desaťročí zabiť viac ako 10 miliónov ľudí, tak to bude s najväčšou pravdepodobnosťou vysoko nakažlivý vírus“. V roku 2017 bol ešte dôraznejší, keď na bezpečnostnej konferencii v Mníchove tvrdil, že je pravdepodobné, že v priebehu najbližších desiatich až pätnástich rokov pandémia skutočne prepukne.

Vtedy už nebolo treba výnimočnú predvídavosť, aby si človek dokázal predstaviť možnosť pandémie a presadzoval preto požiadavku investovať viac zdrojov, času a energie, aby sme jej vedeli zabrániť.

V roku 2017, práve keď prezident Donald Trump navrhol škrty v rozpočtoch kľúčových úradov venujúcich sa verejnému zdraviu a chorobám, hovoril som v jednom vstupe na CNN k téme nasledovné:

Jedna z najväčších hrozieb, ktorým Spojené štáty čelia, vlastne vôbec nie je veľká. V skutočnosti je malá, mikroskopická, tisíckrát menšia ako špendlíková hlavička. Smrtiace patogény – či už vzniknú v laboratóriách, alebo v prírode – môžu spustiť globálnu zdravotnú krízu a Spojené štáty na ňu absolútne nie sú pripravené... Stačí sa pozrieť na obdobie pred sto rokmi, na rok 1918, keď španielska chrípka zabila zhruba 50 miliónov ľudí po celom svete. V mnohých ohľadoch sme dnes zraniteľnejší. Husto obývané mestá, vojny, prírodné katastrofy a medzinárodné lety: vďaka tomu všetkému sa vírus z malej dedinky v Afrike môže preniesť do celého sveta vrátane Spojených štátov v priebehu 24 hodín... Biologická bezpečnosť a globálne pandémie prekračujú všetky štátne hranice. Patogény, vírusy a choroby zabíjajú bez rozdielu. Keď kríza nastane, budeme si priať, aby sme v minulosti viac investovali do globálnej spolupráce. Bude však už príliš neskoro.

A bolo príliš neskoro. Už bolo dosť varovaní, aby sme sa na covid-19 pripravili. Avšak okrem špecifických hrozieb pandémie by sme sa mali pripraviť aj na celkovú možnosť, že náš systém zasiahne šok.

Po konci studenej vojny nastal vo svete nový medzinárodný poriadok pozostávajúci z troch síl. Jedna bola geopolitická, druhá ekonomická a tretia technologická: americká moc, voľný trh a informačná revolúcia. Zdalo sa, že všetky tri sily spolupracujú na budovaní nového a bohatšieho sveta. Stále to však bol svet plný kríz – pričom niektoré z nich sa vymkli spod kontroly. Vojny na Balkáne, finančný kolaps v Ázii, teroristické útoky z 11. septembra, svetová finančná kríza a teraz covid-19. Aj keď je každá táto kríza iná, všetky majú jednu dôležitú vec spoločnú. Sú to *asymetrické* šoky: začnú sa v malom, no napokon spôsobia zemetrasenie po celom svete. To platí najmä o troch krízach s pretrvávajúcimi dôsledkami – útokoch z 11. septembra, krachu v roku 2008 a koronavírusu.

Útoky z 11. septembra šokovali svet a upriamili pozornosť na určitý odpor proti tomuto novému poriadku, ktorý Západ dovtedy ignoroval. Do centra pozornosti dostali besy radikálneho islamu, napätie na Blízkom východe a komplikovaný vzťah Západu s oboma týmito fenoménmi. V Spojených štátoch vyvolali zúrivé reakcie. Vznikol rozsiahly domáci bezpečnostný aparát, no krajina zároveň napadla Afganistan a Irak a vojensky zasiahla aj inde. Na „vojnu proti teroru“ USA podľa jedného odhadu vynaložili 5,4 bilióna dolárov. Táto kampaň viedla ku krviprelievaniu, k útlaku, nárastu počtu utečencov a miliónom obetí, pričom jej dôsledky pretrvávajú dodnes.

Druhý šok bol úplne odlišný; šlo o finančný krach, ktorý sme už z minulosti poznali. V dobrých časoch ceny komodít stúpali, čo viedlo k špekuláciám, bublinám a napokon nevyhnutne ku kolapsu. Kríza sa začala v Spojených štátoch, no čoskoro sa rozšírila po celom svete a uvrhla ho do najhoršieho ekonomického prepadu od čias veľkej hospodárskej krízy v 30. rokoch. Ekonomika sa zotavovala pomaly, no trhy zažívali rozmach, čo len zvýraznilo priepasť medzi kapitálom a prácou. Keď došlo na politiku, dosahy krízy boli komplexné a ničivé. Aj keď kríza mala korene v excesoch súkromného sektora, v mnohých krajinách sa ľudia nepresunuli ekonomicky k ľavici, ale posunuli sa kultúrne k pravici. Ekonomická úzkosť spôsobila úzkosť kultúrnu a s ňou nepriateľstvo voči imigrantom a nostalgickú túžbu za návratom do starých dobrých čias. Pravicový populizmus na Západe nabral na sile.

Tretí šok prežívame práve teraz. Je možno najväčší a určite je najglobálnejší. To, čo sa začalo ako zdravotný problém v Číne, čoskoro prerástlo v globálnu pandémiu. To však bol len začiatok. Zdravotná kríza spôsobila súčasné zatvorenie prevádzok po celom svete, čo vyústilo do „veľkej paralýzy“, zatvorenia ekonomiky ako takej. Podľa niektorých odhadov spôsobila už teraz pandémia ekonomické škody na úrovni veľkej hospodárskej krízy. Politické dosahy v nasledujúcich rokoch budú v rôznych krajinách odlišné. Sociálne a psychologické vplyvy – strach, izolácia, pocit nezmyselnosti – pretrvávajú možno ešte dlhšie. Covid-19 má hlboké a trvalé následky na každom z nás, pričom ich teraz ešte nedokážeme plne pochopiť.

Každú z týchto obrovských globálnych kríz však spustilo niečo malé, zdanlivo triviálne. Zoberte si útoky z 11. septembra, ktoré vykonalo devätnásť mladých mužov vyzbrojených najjednoduchšími a najprimitívnejšími zbraňami – malými nožikmi, aké sa používali už v dobe bronzovej pred štyritisíc rokmi. Týchto devätnásť mužov však spustilo vlnu vojen, spravodajských operácií, vzbúr a represí po celom svete. Alebo sa zamyslíte nad pôvodom svetovej finančnej krízy. Jeden obskúrny finančný produkt s názvom „credit default swap“ – určitý typ poistenia hypoték pre prípad neschopnosti dlžníka splácať – bol vplietaný do iných produktov a prebaľovaný, porciovaný a rozpredávaný, až z neho vyrástol trh s veľkosťou 45 biliónov dolárov, čo je trikrát viac než celá americká ekonomika a čo sú tri štvrtiny svetovej ekonomiky. A keď sa tento trh zrútil a s ním aj svetová ekonomika, spustila sa vlna populizmu. Nebyť credit default swapov, nikdy by sme možno nemali prezidenta Donalda Trumpa.

A čo sa týka tejto pandémie, dnes už všetci vieme, ako malá vírusová častica z netopiera z čínskej provincie Chu-pej dostala svet na kolená. Je to skutočný prípad motýlieho efektu – naplnenie tézy, že trepotanie motýlieho krídla môže ovplyvniť počasie na druhom konci sveta. Malé zmeny môžu mať veľké dôsledky. Ak sa v elektrických či počítačových sieťach jeden maličký prvok pokazí a záťaž z neho sa presunie na druhý a ten sa takisto pokazí, môže to spôsobiť reťazovú reakciu, ktorá rastie

a rastie ako vlnka, z ktorej sa nakoniec stane cunami. Nazýva sa to „kaskádové zlyhanie“. Malá softvérová chyba alebo pokazený transformátor môžu spôsobiť zlyhanie celého systému. Niečo podobné sa deje v biológii. Drobná infekcia v krvi môže viesť k malej zrazenine, ktorá prostredníctvom reťazovej reakcie spôsobí rozsiahly infarkt – tento proces sa nazýva ischemická kaskáda.

V minulosti sa epidémie považovali za niečo, čo človek nemôže ovplyvniť. Pomenovanie *influenza* (chrípka) vieme napríklad vystopovať k talianskej ľudovej povere, ktorá pripisovala zimnice a horúčky vplyvu (čiže „la influenza“) hviezd. V priebehu času sa však vnímanie zmenilo a ľudia sa začali zameriavať na viditeľné stránky problému, čo bol dôležitý krok k úsiliu vyriešiť ho. Francúzi nazývali chrípku *grippe*, čo znamená „záchvat“. Názov pravdepodobne odkazuje na pocit zovretia v hrdle a na hrudi. Počnúc rokom 1990 náhle masívne „záchvaty“ zasiahli svet takmer každých desať rokov a spôsobili kaskádový efekt. Prídu ďalšie. Nedejú sa cielene, no nie sú ani úplne náhodné. Sú súčasťou medzinárodného systému, ktorý sme vytvorili. Tento systém musíme pochopiť – inými slovami, musíme pochopiť svet, v ktorom žijeme, aby sme pochopili nadchádzajúci postpandemický svet.